

1893 YOZGAT ERMENİ İSYANI VE 1915 TEHCİRİNİN OLACAĞINA DAİR İPUÇLARI

Ahmet GÜNDÜZ*

Özet

XIX. Yüzyıl Osmanlı Devletini uğraştıran bir yüzyıl olmuştur. Daha önceden hâkimiyeti altına aldığı milletler, bu yüzyılın değişik tarihlerinde isyan etmişler ve bu isyanlar esnasında her zaman ve zeminde kendilerini destekleyen güçleri bir nevi hazır bulmuşlardır. Tabii olarak da Osmanlı Devleti de kendi şartlarına göre önlem almaya çalışmış ise de başarılı olduğu söylenemez. İşte bu makalede işlediğimiz konu Ermeni isyanları hakkında kısa bir bilgi vererek, Yozgat İsyanı hakkında yapılan yazışmalardan iki belgeyi değerlendirmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: XIX. Yüzyıl, Osmanlı Devleti, Yozgat, Ermeni İsyanı.

ARMENIAN REVOLT WILL BE ON THE TIPS OF YOZGAT DEPORTATION AND 1915

Abstract

XIX. Century was demanding for Ottoman Empire. Nations under the sovereignty of the empire, received solid support from various sections during their rebels. As a matter of course that the Ottoman Empire tried to take measures according to their own requirements that can not be said that successful. This article gives brief information about the Armenian revolt near Yozgat through the two documents evaluated.

Key Words: XIX. Century, the Ottoman Empire, Yozgat, the Armenian rebellion.

Giriş

Günümüzde Ermeni olarak isimlendirilen millet, aslında kendisine Hayk ve yaşadıkları yere de “Yukarı-El/Ülke” anlamına gelen Armenya (Süslü, 1995:15) demektedir. Hayk kavminin yaşadığı topraklara daha sonraki dönemlerde Ermenistan dendiği görülmektedir. Konu ile ilgili önemli olan detay şudur ki, kimi tarihçilerin Ermenilerin kökeni ile bağdaştırdığı Armeniya deyimi, aslında üstünde yaşayan

* Yrd. Doç. Dr. Ahi Evran Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, ahmetgunduz23@gmail.com

milletlerle hiçbir ilgisi olmayıp, sadece bölgeye verilmiş coğrafi bir isim olmuştur. Bu açıdan bakıldığında gerçekten de görülüyor ki, Ermeni tarihçileri de kendi milletlerini Hay (Hayk/Hayos) olarak tanımlamaktadırlar. Bu konuda Rahip Alişan şöyle der: “Hayk, ulusumuzun sözlüğüne göre Hay isminin küçültülmüştür. Hay da ulusumuzun ismidir. Milletimiz kesinlikle yabancıların isimlendirdikleri gibi Armen değildir” (Uras, 1987:101; Genelkurmay, 1992:3)¹.

Ermenistan ismi, sınırları net bir şekilde kesin olmamakla birlikte, Doğu Anadolu ve Güneybatı Kafkasya’yı kapsayan bir coğrafya adı olarak tarihte kullanılmıştır. Ermenistan adı verilen coğrafi bölgenin sınırları konusunda net bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak şu şekilde tahmini bir sınır çizilmektedir. Ermenilerin, tarih boyunca genellikle, kuzeyde Karadeniz ve Gürcistan, güneyde İran, El-Cezire ve Suriye, doğuda Hazar Denizi, batıda Küçük Asya ile çevrili olan bölgede gayet dağınık bir biçimde küçük topluluklar halinde yaşadıkları bilinmektedir. Bu doğrultuda yapılan tarihî araştırmalarda da Ermenilerle ilgili değişik görüşler ortaya konulmuştur. Hayk toplumunun kimliği ve bu bölgeye ne zaman geldiği de aydınlanmış değildir. Bu bölgeye ait en eski kaynaklarda Hayk adlı bir topluma ait hiçbir kayıt yoktur.

Hayk adını taşıyan bu toplumun kökenleri hakkında tarihçiler arasında bir birlik bulunmadığı gibi konu ile ilgili pek çok iddialar bulunmaktadır. Örneğin; Urartulardan, Friglerden, Hititlerden... vd geldiği söylenmektedir. Ancak Ermeni mitolojisine göre Ermeniler, Büyük Tufan’dan sonra gemisi Ağrı Dağı’nda karaya oturan Hz. Nuh (SAV) peygamberin torunu olan Hayk’tan türemişlerdir. Tarihleri boyunca tam bağımsız bir Ermeni devletinden bahsetmek mümkün değildir. Justin Mc Carthy’ye göre; Ermeniler derebeylikler halinde yaşamışlardır. Birbirlerine vatan hisleriyle bağlı değildirler. Aralarında siyasi bağlar yoktur. Yalnızca yaşadıkları derebeyliklerine bağlı olmuşlardır. Vatanseverlikleri de bu nedenle bölgeseldir. Birbirlerine bağlarını siyasi ilişkiler değil, gelenekleri, dilleri ve dinleri oluşturur (Carthy, 1995:207).

Ermenilerin, sırasıyla yazarsak Persler, Makedonlar, Selefkoslar, Romalılar, Partlar, Sasaniler, Bizanslılar, Araplar ve en son olarak da Türklerin (Selçuklu+Osmanlı) hâkimiyeti altında yaşadıkları görülmektedir. Tarihleri boyunca Ermenilerin kurmuş oldukları devletler her zaman diğer devletlerin güdümünde olmuş görünüşte bağımsız devlet durumundadırlar. 1071 tarihinden itibaren Türk hâkimiyetine giren Ermenileri, Bizans’ın zulüm idaresinden kurtaran ve onlara rahat bir yaşama hakkını sağlayan Selçuklu Türkleri olmuştur (Sevim, C.VII:595-601). Osmanlı Devleti’nde ise Fatih Sultan Mehmet devrinde Ermenilere din ve vicdan

¹ Rahip Alişan; Hayk’ın Zamanı ve Bayramı, Paris, 1840, s.15-32’den naklen Esat Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, İstanbul, 1987, s.101.; Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı; Belgelerle Ermeni Sorunu, Ank., Başbakanlık Basımevi,1992, s. 3.

hürriyeti verilmiş, Ermeni cemaati için dinî ve sosyal faaliyetlerini yönetmek üzere Ermeni patrikliği kurulmuştur.

Osmanlı-Ermeni ilişkileri 1453 yılında İstanbul'un fethi ve hemen sonrasında Ermeni Patrikliği'nin kurulması ile başlatılsa da iki toplum arasındaki ilişkiler en az bir yüzyıl öncesine dayanır. Osmanlılar 1326 yılında Bursa'yı fethettiklerinde burada önemli bir Ermeni nüfusu ile karşılaşmışlardır. Özellikle el sanatlarında uzmanlaşmış olan bu nüfus Osmanlı sultanları tarafından el üstünde tutulmuştur (Tuğlacı, 2004:1). 1453 yılında İstanbul'un fethedilmesiyle Anadolu'dan pek çok Ermeni aile İstanbul'a getirilerek iskân edilmiş ve şehirde güçlü bir ekonomi tesis edilmeye çalışılmıştır. Hatta İlber Ortaylı'ya göre, Fatih'in bu kararının son derece stratejik bir karar olduğunu, kendisinin bu kararla İstanbul'da hâlihazırda var olan Hıristiyan Rum nüfusunu başka bir Hıristiyan nüfus ile yani Ermenilerle dengelemeyi amaçladığını yazmaktadır (Ortaylı, C.VII: 630-63).

Fatih Sultan Mehmet tarafından tanınmış olan bu kolaylıklar Yavuz Sultan Selim döneminde de devam etmiştir. 1514-1516 yıllarında Güney Kafkasya ve Doğu Anadolu'yu fethettikten sonra buradaki Ermenileri de İstanbul Patrikhanesine bağlayarak onların huzur içinde yaşamasını sağlamıştır. Ermeniler başta olmak üzere azınlıklara tanınan haklar Kanuni Sultan Süleyman döneminde de devam etmiştir. Bu dönemde Erzurum Beylerbeyliği kurulmuş ve Kanuni Sultan Süleyman tarafından yeni düzenlemelerin yanında bir de "kanunname" neşredilmiştir. Bu "kanunname" ile hem Türk, hem de Hıristiyan ahalinin (Gürcü, Ermeni) hakları korunmuştur (Konukçu, C.VII:622).

Ermeniler, XIX. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı idaresinde, Türk insanının hâkimiyeti altına aldığı ve bütün milletlere sağladığı hoşgörü ortamından yararlanarak sosyal, kültürel ve ekonomik... vd. yönlerden adeta altın çağlarını yaşamışlardır. Askerlikten muaf tutuldukları gibi kısmen de kendilerine vergi muafiyeti tanınan Ermeniler, ticaret alanında, zanaat alanında, tarım alanında çalışmışlar zenginleşmişlerdir. Devletin idarî mekanizmaların da önemli görevlere yükselerek, Bayındırlık, Bahriye, Hariciye, Maliye, Hazine, Posta-Telgraf, Darphane Bakanlıkları ve Müsteşarlık görevlerinde bulunmuşlardır. Yukarıda belirttiğimiz durum ile ilgili olarak XVIII. yüzyılda Divrikli Düzyan soyundan Saray kuyumcularını ve sonradan Darphane bakanlarını, Sasyan ailesinden olan saray doktorlarını, XIX. yüzyılda Bezciyan ailesinden Darphane bakanlarını, Dadyan ailesinden Baruthane bakanlarını örnek olarak gösterebiliriz. Hatta I. Meşrutiyette 9 milletvekili, II. Meşrutiyette 11 milletvekili, 1914 meclisinde ise 12 milletvekili ile Osmanlı-Türk meclisine girebilmişlerdir. Ayrıca devlet kadrolarında sayı olarak 10.000'nin üzerinde olmak üzere çeşitli görevlerde memur olarak çalışanları da bulunmaktadır.

Rum isyanından sonra boşalan Osmanlı hariciyesine yerleştirilen Ermenilere, Osmanlı Devleti tarafından yapmış oldukları hizmetlerinden dolayı "*Millet-i*

Sadika” adı verilmiştir. Bu nedenle XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar Osmanlıların *siyasi içerikli* bir Ermeni meselesi olmadığı gibi, Ermeni tebaa'nın da Osmanlı-Türk yöneticileriyle çözemedikleri bir meseleleri de bulunmamaktadır. Hatta Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ermeniler imparatorluğun kültürüne büyük katkılarda bulunmuşlardır. Ermeni zanaatkârları imparatorluğun belli başlı şehirlerinin ekonomilerine katkıda buldukları (Kuran, C.VII:617) gibi Ermeni asıllı sanatkârlar da Osmanlı musiki ve mimarisine önemli katkı sağlamışlardır. Örneğin; Ermeni asıllı Hamparsum Limoncuyan'ın icat ettiği nota sistemi olmadan İsmail Dede Efendi'nin de aralarında bulunduğu birçok Osmanlı bestekârının eserlerinin günümüze ulaşması imkânsız olurdu. Ayrıca Tatyos Efendi ve Bimençe gibi Ermeni bestekârların Türk musikisine katkıları da unutulmamalıdır. Mimari alanında XIX. yüzyıl genel olarak Ermeni asıllı mimarların yapmış oldukları eserlerinin doruk noktasına ulaştığı bir yüzyıl olmuştur. Özellikle Balyan ailesinin çalışmaları dikkat çekicidir. Dolmabahçe ve Beylerbeyi saraylarının yanı sıra Boğaz'ı süsleyen camilerin bir kısmı da yine bu aile tarafından tasarlanmıştır.

Kısacası Ermeniler, Türk insanı ile o derece uyum içerisinde yaşamaktadırlar ki günlük konuşmalarında ve ibadetlerinde dahi Türkçeyi kullanmaktadırlar. Türk komşularıyla rahat bir ortamda hayatlarını devam ettirmektedirler. O halde problemsiz bir şekilde yaşayan bu insanlar neden problem çıkarmaya başlamışlardır?

Osmanlı-Ermeni ilişkilerinin neden bozulduğunu anlamak için hem iç hem de dış faktörleri bir arada değerlendirmek gerekmektedir. Osmanlı Devleti'nin zayıflaması müslüman ve gayrimüslim nüfusun durumunu iyileştirecek reformların yapılmaması toplumda genel olarak bir huzursuzluk yaratmıştı. Doğu Anadolu'da yaşayan Ermeniler ve Kürtler arasındaki çatışmalar da Ermeni halkının huzursuzluğunu arttırmaktaydı. XIX. Yüzyılda Ermeniler arasında mezhep mücadeleleri bulunmaktadır. Gregoryen Ermeniler, Ermeni nüfusunun büyük bir kısmını kapsıyorlarsa da güçlü bir Katolik Ermeni cemaati de ortaya çıkmaya başlamıştı.

Katolik Ermeni Cemaati 1831 yılında Fransız Büyükelçisinin baskısı ile II. Mahmut'un kendilerini ayrı bir cemaat olarak tanımasını sağlamış ve İstanbul'da ayrı bir kilise kurmuşlardır (Genelkurmay, 1992:26). XIX. yüzyılın ilk yarısının sonlarına doğru bu yeni mezhepten daha güçlü bir mezhep olarak Protestan Ermeni cemaati göze çarpmaktadır (Carthy, 1989:31). Ermeni halkının o dönem itibarıyla halen daha büyük bir çoğunluğunu oluşturan Gregoryen Ermeniler bu bölünmenin sebebi olarak Osmanlı Devletini suçlamışlardır. Osmanlı Devleti'nin zayıflaması ve Fransız İhtilalinin milliyetçilik, adalet, eşitlik ve özgürlük gibi fikirlerinin yayılmasının çakışması devleti son derece güç bir duruma düşürmüştür. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti geri dönülemez bir sürecin içine girmiştir. Bu çöküş süreci dünyanın en stratejik coğrafyalarından birinde bir güç boşluğu doğmasına neden olmuştu. Bunun sonucunda da Osmanlı Devleti'nin çö-

küşü dönemin büyük güçleri arasında ateşli bir rekabete dönüşmüştü. Sonuçta da "Doğu Sorunu" veya "Şark Meselesi" olarak bilinen sorun gündeme gelmiştir. Dönemin en önemli özelliklerinden birisi Osmanlı İmparatorluğunun işlerine yapılan müdahalelerdir.

Bilindiği üzere "*Şark Meselesi*" terimi ilk defa 1815 Viyana kongresinde kullanılmıştır. Şark Meselesi'nde temel amaç "*Osmanlı-Türk hâkimiyetinde yaşayan gayrimüslim unsurlara bağımsızlıklarını kazandırma meselesidir* diyebiliriz. Önce Balkanlarda yaşayan gayrimüslim unsurlar Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtılmış ve isyan ettirilmiştir. Bu milletler Fransa, Avusturya, Rusya vd. tarafından bazen el altından bazen de açıkça askerî, siyasî ve ekonomik yönlerden desteklenerek sonuçta da bağımsızlıklarını kazanmaları sağlanmıştır. Zaten XIX. yüzyıl Osmanlı tarihine baktığımızda bir milletler mücadelesinin olduğu yüzyıldır. Bu yüzyılın başından itibaren Sırlar ve Yunanlılar Balkanlarda Osmanlı Devleti'ne karşı ayrılıkçı hareketlere girişmişler ve bu faaliyetlerinde de başarılı olmuşlardır. Bu devletler Balkanlarda amaçlarını gerçekleştirdikten sonra bu sefer Anadolu'da yaşayan Ermeniler üzerinde faaliyetlere girişmişlerdir. Osmanlıların "*Millet-i Sadıka*" adını verdiği bu milletin üzerinde Avrupalı devletlerin hatta okyanusların ötesinden gelen ABD'nin faaliyetlerini takip etmek mümkündür. Ne zaman ki Osmanlı ülkesinde İngiliz, Fransız, hatta ABD'liler Anadolu'da misyoner okulları açıp faaliyet göstermeye başlayınca, Ruslar Doğu Anadolu'da "Ermenisiz bir Ermenistan" devleti kurma faaliyetlerine girişince Millet-i Sadıka olan Ermeniler de yavaş yavaş teşkilatlanmaya ve milliyetçi fikirler ile hareket etmeye başlamışlardır. Başlangıçta faaliyetlerini gerçekleştirmek için değişik isimler altında dernekler kurarak hareket etmişlerdir.

a. Kurulan Ermeni Dernekleri ve İsyanlar

Anadolu içerisinde ve dışında bu devrede 1860'ta Adana'da Hayırsever Cemiyeti, arkasından Fedâkârlar Derneği, 1870-1880 tarihleri arasında Van'da Araratlı, Muş'ta Okulu Sevenler, Doğulu ve Kilikya dernekleri kurulmuştur. 1880 tarihinde bu dört dernek birleşerek Ermenilerin Birleşik Derneği adını almıştır. 1876'da Ermenistan'a Doğru Derneği, 1879'da Milliyetçi Kadınlar Derneği, 1880'de Erzurum'da Silahlılar Derneği, Kafkasya'da Genç Ermenistan Derneği, 1872'de Van'da İttihat ve Halâs Derneği, 1882'de yine Van'da Karahaç Derneği kurulmuştur. Bu derneğin amacı gerekli yerlerde isyanlar çıkartmak ve gençleri silahlandırmaktır. 1881'de Erzurum'da kurulan Müdâfi Vatandaşlar Derneği de, daha sonra büyümüş, çeteler kurarak, dört yüzden fazla usta çeteci yetiştirip komutanlar atamıştır (Ural, 1998:77.; Yel-Gündüz, 2008:31-52). Ermeniler en sonunda Hınçak (1887), Taşnaksutyun (1890) gibi daha etkili örgütler kurmuşlardır. Bu komitelerin ortak özelliği bir kısmının Osmanlı sınırları dışında

kurulmuş olmaları ve Türk düşmanlığı fikrine sahip olmalarıdır. Yurt dışındaki kuruluşlar Rusya, İran, Avrupa ve Amerika'nın çeşitli şehirlerinde şubeler açtıkları gibi Osmanlı topraklarında da teşkilatlanmışlardır. Armenakan Partisi İstanbul, Trabzon, Muş, Bitlis'te; Hınçak Partisi de İstanbul, Bafra, Merzifon, Amasya, Tokat, Yozgat, Arapkir ve Trabzon'da şubeler açmıştır. Taşnaksutyun ise İstanbul ile Doğu Anadolu şehirlerinde teşkilatlanmıştır. Bu derneklerin Türkiye'de teşkilatlanmasıyla birlikte art arda tedhiş hareketleri meydana gelmeye başlamıştır (Halaçoğlu, 2006:32).

Bu dernek-komitelerin mensupları Osmanlı sınırları içerisinde ayırım yapmadan Türk ve Müslüman kimliği altında yaşayanlara karşı terör faaliyetlerinde bulunmuşlar ve binlerce masum Türk insanının kanını dökmeye başladıkları ve döktükleri bilinen tarihî bir gerçektir. Kurulan bu örgütlerin rol oynadığı ve Ermenilerce gerçekleştirilen başlıca olaylar şunlardır:

Önemli Ermeni İsyanları ve Tarihleri

Anavatan Müdafileri olayı	: 8 Aralık 1882
Armenakan çeteleriyle müsademe	: Mayıs 1889
Musa Bey olayı	: Ağustos 1889
Erzurum isyanı	: 20 Haziran 1890
Kumkapı nümayişi	: 15 Temmuz 1890
Merzifon, Kayseri, Yozgat olayları	: 1892 - 1893
Birinci Sasun isyanı	: Ağustos 1894
Zeytun (Süleymanlı) isyanı	: 16 Eylül 1895
Divriği (Sivas) isyanı	: 29 Eylül 1895
Babıali olayı	: 30 Eylül 1895
Trabzon isyanı	: 2 Ekim 1895
Eğrin (Ma'muratü'l-Aziz) isyanı	: 6 Ekim 1895
Develi (Kayseri) isyanı	: 7 Ekim 1895
Akhisar (Izmit) isyanı	: 9 Ekim 1895
Erzincan (Erzurum) isyanı	: 21 Ekim 1895
Gümüşhane (Trabzon) isyanı	: 25 Ekim 1895
Bitlis isyanı	: 25 Ekim 1895
Bayburt (Erzurum) isyanı	: 26 Ekim 1895
Maraş (Halep) isyanı	: 27 Ekim 1895
Urfa (Halep) isyanı	: 29 Ekim 1895
Erzurum isyanı	: 30 Ekim 1895
Diyarbakır isyanı	: 2 Kasım 1895
Siverek (Diyarbakır) isyanı	: 2 Kasım 1895
Malatya (Ma'muratü'l-Aziz) isyanı	: 4 Kasım 1895
Harput (Ma'muratü'l-Aziz) isyanı	: 7 Kasım 1895
Arapkir (Ma'muratü'l-Aziz) isyanı	: 9 Kasım 1895
Sivas isyanı	: 15 Kasım 1895
Merzifon (Sivas) isyanı	: 15 Kasım 1895

1893 YOZGAT ERMENİ İSYANI VE 1915 TEHCİRİNİN OLACAĞINA DAİR İPUÇLARI

Maraş (Halep) isyanı 1895	: 18 Kasım
Muş (Bitlis) isyanı	: 22 Kasım 1895
Kayseri (Ankara) isyanı	: 3 Aralık 1895
Yozgat (Ankara) isyanı	: 3 Aralık 1895
Zeytin isyanı	: 1895 - 1896
Birinci Van İsyanı	: 2 Haziran 1896
Osmanlı Bankası baskını	: 14 Ağustos 1896
İkinci Sasun İsyanı	: Temmuz 1897
Sultan Abdülhamid'e suikast	: 21 Temmuz 1905
Adana isyanı	: 14 Nisan 1909

1882–1909 tarihleri arasında toplam 38 adet Ermeni isyanı meydana gelmiş ve bu terör hareketleri sonucunda ise yüzlerce Türk ve Ermeni insanının kanı dökülmüştür.

b. Belgelerin Değerlendirilmesi

Bizim bu çalışmada işleyeceğimiz konu genel anlamda “*Ermeni Meselesi*” olmayıp, 1893 tarihinde Yozgat’da Hıncakların çıkarmış oldukları I. ve II. Yozgat isyanlarına ait belgeleri incelerken bulduğumuz iki belge üzerinde yorumlarımızı belirteceğiz (Yel-Gündüz, 2008: 31-52.; Yel-Gündüz, EUSAS II:).

Bu belgelerden birincisinde² “...*Yozgat’ın şu ikinci hadisesi bazı mülahazat-ı haziranın arzına mecburiyet hâsıl eylemiştir...*” şeklinde başladığı görülmektedir. Bu durum ortada büyük bir sıkıntının olduğunu göstermektedir. Devamında “...*heyet-i müşarünileyhanın Ankara’ya vürudunda bir te’sir zuhura gelmiş idi. Ermeniler hayfa düçar oldukları misullu ahali-i İslamiye de icraat-ı ser’iyyeye muntazır bulundular. Aradan bir mah (ay) geçti Yozgatça icraat görülmemiş, (bu durum) Ermenileri cür’ete, İslamı da melalete götürdü. Artık Yozgat Ermenilerini terbiye ve bu yolda bulunanları her tarafta intibah ve nedamete davet eylemek ehemm ve elzemdir...*”.

Bu cümlelerde anlatılmak istenenler Yozgat’da ikinci defa isyan çıktıktan sonra Ankara’dan konuyu araştırmak için tahkik heyeti gönderilerek konu araştırılmış, ancak aradan bir ay geçtiği halde herhangi bir sonuç alınmamasından dolayı Ermenilerin daha da cesaretlendiği, Müslümanların³ ise Ermenilerin yapmış oldukları isyandan dolayı cezalandırılmadıkları için üzüldükleri görülmektedir. Devamında Ermenilerin yapmış oldukları faaliyetlerinden pişmanlık duymalarını

² Her iki belge Ankara valisi Memduh’un konu ile ilgili olarak merkezi bilgilendirme amaçlı yazdığı ve resmî olarak kişisel düşünceleri ifade eden belgelerdir.

³ Müslüman tabirinden Türk anlaşılmalıdır.

sağlamalarının beklendiği görülmektedir. Yozgat'ta “ *bir idare-i örfiye*” ilan etmenin icap ettiğini ayrıca belirtilmektedir.

Yine sadece *Yozgat değil* “...*Kayseri'deki ve Kayseriye'ye bağlı yerlerde yaşayan Ermenilerin elinde ne kadar silah varsa hepsinin toplanarak fesad-pişeler (fesad çıkarıcılar) 'in hemen başka bir vilayete kaldırılmak lâzımedendir...*”. Bu cümlelerin anlamı “ülke içerisinde yapılacak tehçirden”(tab'iyyed) başka bir şey değildir. Yalnız bu yapılırken şu kurallara uyulması uyarısı da yapılmaktadır.“... *Mamañih Ermenilere umumen erbab-ı fesad nazarıyla bakmak hikmet-i hükümet noktasından caiz olamayacağı...*” cümlesini değerlendirmeye tabi tutarsak Ermenilere karşı devletin ne kadar dürüst davrandığını göstermektedir. Bütün Ermenileri terazinin bir tarafına koyup değerlendirmedeği, suçlu ve suçsuzu ayırdığı görülmektedir. Hatta devam eden cümlede “... *tahakkuk edecek derece-i kabahatlarına göre mahallerinden diğer vilayetlere münasip müddetlerle tab'iyyed kılınması iki tarafında selamet ve emniyetini te'yid eder...*”.

Yozgat'da yaşayan bütün Ermenileri değil suç işleyenlerin işlemiş oldukları suçun büyüklüğüne göre buldukları yerden başka bir vilayete zorunlu olarak “... *geçici olarak göç...*” ettirilmesinin Müslüman ve Ermeniler açısından uygun olacağı vurgulanmaktadır. “... *Kayseri ehl-i İslamı Yozgatlılardan (daha) ziyade mutaassıp ve Kayseri'de Ermeniler diğer ahaliye nispetle çokça olduğundan ve Kayseri'de zabtiye neferatından başka bir kuvvet bulunmadığından...*”⁴ cümlesinden ise gerekli önlemlerin alınabilmesi için de Kayseri'ye yeterli miktarda asker gönderilmesi talep edilmektedir.

Yorumlayacağımız ikinci belgede⁵ ise konu ile ilgili yapılan tespitler daha ilginç olarak karşımıza çıkmaktadır. “... *evvelki asırlarda bazı mevakide (mevkilerde) zuhur eden şurişler (kargaşalıklar) sebebiyle siyasi olarak çok idamlar oldu. Müebbed, kalebentlik misüllü şiddetler gösterildi. Lakin faide husule gelmedi...*” yani daha önceki asırlarda bazı yerlerde meydana gelen karışıklıklardan dolayı müebbed ve kalebentlik cezalarını alanlar hatta idam edilenler dahi oldu fakat bu tür karışıklıkların önü alınmadı diyerek kesin bir çözüm arandığını görmekteyiz. Hatta Yozgat'da meydana gelen olaylar nedeniyle “...*fi'il-i fesat'dan dolayı*” kurulan Divan-ı Harb'de “... *kalebentliğe mahkum edilenler eğerçi birer mahalle izam ile cezalarını çekecek ise de haneleri halkı Yozgat'da perişan ve me'yus ve binaenaleyh fikr-i fesad ile yine me'nus olurlar...*” yani suçu sabit görülüp mahkum olanların eşleri-çocukları Yozgat'da geçim konusunda perişan olacaklar bunlar yine aynı fikirleri savunacaklardır, “...*mahkumlardan müddet-i cezalarını tamamlayanlar vatanlarına geri geldikleri zaman tek (Dölek)*”⁶

⁴ BOA; Y.PRK.UM., Dosya No: 29/ Gömlek No: 30, Tarih: 1311.B.29/ (1895).

⁵ BOA; Y.PRK.UM., Dosya No: 29/ Gömlek No: 94, Tarih: 1311.Za.14/ (1895).

⁶ **Dölek dur**: Rahat dur anlamındadır. Halen İç Anadolu bölgesinde kullanılan bir sözcüktür.

duracaklar mıdır? Pek zor görünüyor...” meydana gelen olaylardan dolayı mahkûm olup da cezalarını çekip mahkûmiyet sürelerini tamamlayanlar geri döndüklerinde rahat duracaklar mıdır pek zor diyerek fikrini belirttikten sonra konu ile ilgili bir de örnek verilmektedir. Çünkü “... *yafta*⁷ *meselesinde İncil-i şerif ile tahlif edilmiş olan Ermenilerden hapisyanede hayli miktarda mevkuf olmasına nazaran, fesede kendi mezhepleri üstüne ettikleri sadakat yeminini bile hiçe sayarak küfran-ı nimet mesleğinden asla vazgeçmemişlerdir...*”. Çünkü Ermeniler fesatlık konusunda hapse girenler pek çok oldukları halde inanmış oldukları dinin kutsal kitabı olan İncil üzerine sadakat yemini ettikleri halde yine de rahat durmamışlardır.

Durum bu şekilde olduğu halde bunlardan “... *ıslah-ı nefis beklemek boşunadır. Yozgat Divan-ı Harbinin ağır cezalar verdiği şahıslar aileleri ile birlikte Bingazi veyahut diğer münasip yerlerde haneleri efradı ile beraber nakl edilerek Yozgat’dan çıkarılmış olsalar daha iyi bir tesir...*” meydana gelirdi diyor. Hatta dönemin Ankara valisi fikirlerini maddeler halinde pekiştirme amaçlı olarak şu şekilde açıkladığını görüyoruz.

1- “*Meşedet bir nevi illet add olunmasıyla hal-ı sıhhatda bulunanları sâri hastalıktan vekayeten illete tutulanları ayırmak sureti.* (Fesatlık bir çeşit kötü hastalık gibidir. Sıhhatli olanları hasta olanlardan ayırmak),

2- *Bu hastanın peder-i manevisi hükümet-i seniyye olduğuna mebni hastayı tebdil-i mekân ettirerek afakatını aramak şefkati* (Hastanın manevi babası hükümet olduğuna göre (devleti kastediyor) hastayı tebdil-i mekân ettirerek iyileşmesini sağlama),

3- *Kanun-ı afv bat-ı şedide tayin eylemiş iken merhamet-i hümayun iktiza-yı âlisi hikmetiyle meşhun bir muamele izharıyla yâr ve ağyarı hayran bırakmak keyfiyeti gibi fevaid gün be gün rûn-mûn olabiliyor*”. (Kanuna göre şiddetli cezalar verilmekteyse de merhamet-i hümayundan kaynaklanan affetme duygusu yüzünden getireceği faydalar her gün kötüye doğru gitmektedir).

“*Ermenilerden nakl-i mekân edilecek olanlardan mülk sahibi olanların da emlakı bir komisyon marifetiyle satılıp bedelleri kendilerine irsal olunur. Nakliyat ve saireden dolayı hazinece masraf olsa bile Ermeni dağdağasının hadisesinden beri meydana gelen masrafa nisbeten şimdi yapılacak fedakârlık daha az ve etkili olacağı zann-ı acizanemdir*” yani yer değişikliğine tutulacak Ermenilerin mülk sahibi olanların malları bir komisyon vasıtasıyla satılarak bedelleri kendilerine verilse ve yer değişikliği esnasında nakliyat masrafı ve diğer masraflar hazineye yük getirirse dahi Ermeni meselesinin ortaya çıkışından bu yana yapılan masrafın bu yapılmasını teklif ettiği göç ettirme konusundaki yapılacak masrafın daha az

⁷ Afış.

olacağını söyleyerek hatta bunlar yapıldığı zaman “*mücerred tedavi hükmünde bir muamele-i teba'a perveri olacağından ehl-i İslam erbab-ı mel' anetin müba' adeti ve memleketin öyle şerirlerden tatiriyle cümlelerin hiyaneti mülasebetiyle bir kat daha nail-i emn ü eman ve cila-yı vatan maddesi Anadolu sekenesine sebab-i intibah ferevan olarak artık umum Ermeniler yerlerinde durmaktan başka elsem-i tarik olamayacağını idrak ederler*” yani “memleket de böyle huzursuzluk çıkarıcıların başka yere sevk edilmesiyle Müslümanlar emniyet içerisinde olacaklar ve bu yapıldığı takdirde bütün Ermeniler huzursuzluk çıkarmanın kendilerine bir fayda getirmeyeceğini anlarlar” şeklinde görüşlerini gayet açık bir yüreklilikle belirtmiştir.

Sonuç olarak; Osmanlı Devleti, Selçuklulardan itibaren hâkimiyet altına alınmış olan Ermenilere her türlü kolaylığı tanımıştır. Ermeniler de Osmanlı Devleti'ne karşı isyan/ihanet etmeyi başlangıçta asla düşünmemişlerdir. Fakat ne zaman ki dünyada milliyetçilik fikirleri ön plana çıkmaya başlayınca ve güçlü devletler kendi amaçları doğrultusunda diğerlerini kolayca kullanmaya başladıkları andan itibaren Ermenilerin de Balkanlı milletleri örnek alarak isyan etmeye başladıklarını görmekteyiz. Ermenilerde isyan fikrinin uyanmasında hiç şüphesiz dönemin siyasî şartlarının çok büyük etkisi olduğu kadar, isyan fikirlerini destekleyen büyük devletlerin (ki bunlar İngiltere, Fransa, Rusya, ABD gibi) çok büyük etkisi olduğu gibi bu devletlerin Ermeni isyanlarına her yönden katkısı da bulunmaktadır.

Ermenilerin 1880'li yıllardan itibaren yapmış oldukları isyanlar Türk insanında huzursuzluk meydana getirdiği görülmektedir. Bu durum Yozgat Ermenilerinin isyanına ait belgeler okunduğu vakit görülmektedir. 1893 yılında meydana gelen Yozgat Ermeni isyanı esnasında Ankara valisinin merkeze yazmış olduğu fikirlerine göre Ermenilerin sadece suçlu olanlarının değil suç işleyenlerin aileleriyle birlikte uzak yerlere gönderilmesini gerekçesiyle birlikte önerdiği görülmektedir. Merkezden kendisine konu ile ilgili herhangi bir yazı yazılmış mıdır? İncelediğimiz belgelerde bulamadık. Ankara valisinin 1895 tarihinde yazmış olduğu fikirlerinin 27 Mayıs 1915'te uygulamaya konulduğu görülmektedir. Fakat *Bingazi* gibi çok uzak bir coğrafi bölgeye değil de, o dönemde yine bir Osmanlı-Türk toprağı olan Suriye'ye gönderildiği görülmektedir.

Ermenilere uygulanan tehcir hadisesi bir soykırım olarak değil devletin güvenlik amaçlı olarak sadece Ermenileri savaş alanı dışına çıkarmak olduğu unutulmamalıdır. Ermeni Tehcirinde herhangi bir nedenle yok etmek amacıyla değil, Rus ordularıyla işbirliğine girerek Osmanlı Devleti aleyhine kılavuzluk ve casusluk yapan, isyanlar çıkarıcı, terörist elemanlarıyla Osmanlı ordusunun lojistik hatlarını kesen, ordu birliklerine ve Türk-Müslüman yerleşim birimlerine saldırarak katliamlara ve etnik temizliğe girişen Ermenileri ülkenin güneyine, savaş dışında

kalan bir bölgeye taşımak amacıyla yapılmıştır. Aslında şu konu da bilinmektedir ki, tehcir döneminde Ermenilerin bir kısmı değişik nedenlerden dolayı hayatlarını kaybetmiştir. Yalnız, bu kötü kader sadece onlara ait olmamıştır. O dönemde açlıktan ölen Türk sivil ve askerlerin sayısı Ermenilerinkinden çok daha fazla olmuştur.

Bu kıtlık ve sefalet dönemini bizzat yaşamış olan Bavyeralı Alman Binbaşı Schmitd, *Vossische Zeitung* gazetesine gönderdiği mektubunda yaşananları şöyle dile getirmiştir: Ben harp esnasında iki buçuk sene Türkiye’de idim. Kafkasya, Mezopotamya, İran ve Filistin cephelerinde bulundum. Ermeniler, Türklerin asi teba’aları idiler. Askerî ve siyasî sebeplerden onların harp mıntıklarından uzaklaştırılmaları zarurî idi. Türkiye gibi hiçbir şeyin bulunmadığı bir memlekette bir kütle sürgünü sırasında birçok insanın ölmesi açık bir şeydir. Fırat bölgesinde ayda ne kadar Türk askerinin açlıktan öldüğü düşünülüyor mu? Ayda yüzlerce, hem de 1917 yılında (Göyünç, 1983:2012).

Bu tehcir olayında yani devletin güvenliğini sağlama açısından gayrimüslimleri başka yerlere gönderme konusunda “*devleti idare eden hükümetin*” Balkan Savaşları’ndan sonra hatırı sayılır derecede tecrübe sahibi olduğu da bilinmektedir. Örneğin; Talat Paşa, Balkan Harbi’nde hıyanetleri görülen unsurlardan memleketi temizlemeyi ön plana almıştır. İlk olarak İstanbul Muahe-desi ile Edirne, Kırklareli ve civarındaki Bulgarlar Bulgaristan’a, Rumlar ise Doğu Trakya ve Batı Anadolu’dan ise Yunanistan’ın beklediği şekilde Rum nüfus göç ettirilmiştir (Halaçoğlu, 1995:133).

Bu yapılanlar tehcirden başka bir şey değildir. Ermenilerin de Balkan Savaşı sonrasında Rum ve Bulgar kökenlilerin ülke sınırları dışına gönderilmesini ibret alarak rahat durmaları gerekirken, tam tersine yaşadıkları devlete isyan/ihanet etmeyi adeta bir vazife addederek isyan/ihanet etmişler, Türk insanına karşı soykırımlarını devam ettirmişler, devlet ise bunları yukarıda belirttiğimiz tarihte Suriye taraflarına devlet eliyle göç ettirmiştir. Yukarıda verdiğimiz iki belgeye göre “*yazılan bu raporların*” üst düzeyde görüşülerek zamanla fikir birliğine varıldıktan sonra 27 Mayıs 1915 tarihinde Ermenilerin sevk edildiği anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

BOA; Y.PRK.UM., Dosya No: 29/ Gömlek No: 30, Tarih 1311.B.29/ (1895).

BOA; Y.PRK.UM., Dosya No: 29/ Gömlek No: 94, Tarih 1311.Za.14/ (1895).

- AKÇORA, E. (1994). *Van ve Çevresinde Ermeni İsyamları (1896-1916)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul.
- BİLGİ, N.(1999). *Ermeni Tehciri ve Boğazlayan Kaymakamı Mehmed Kemal Beyin Yargılanması*, Köksav Yay. Ankara.
- CARTHY, J. Mc (1995). *Ölüm ve Sürgün*, (Çvr. Bilge Umar), İstanbul.
- CARTHY, J. Mc - Caroline McCarthy (1989). *Turks and Armenians: A Manual on the Armenian Question*, Washington D.C.: Committee on Education, Assembly of Turkish American Associations.
- Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (1992). *Belgelerle Ermeni Sorunu*, Ankara, Başbakanlık Basımevi.
- GÖYÜNÇ, N. (1983). *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, İstanbul.
- GÜRÜN, K.(1983). *Ermeni Dosyası*, T.T.K. Ankara.
- HALAÇOĞLU, Y. (2006). *Ermeni Tehciri*, 8. Baskı, bkayayıcılık, İstanbul, Ocak.
- HALAÇOĞLU, A. (1995). *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri*, Ankara.
- KALAFAT, Y.- Mahmut Niyazi Sezgin; *Ermeni Kültür Stratejisi ve Albanlar Meselesi*, <http://www.eraren.org/tur/eren.html> .
- KONUĞU, E. (2001); "Osmanlılar ve Millet-i Sâdikadan Ermeniler", *Yeni Türkiye*, C.VII, S.38, Ankara, Mart-Nisan.
- KURAN, E. (2001); "Tarihte Türkler ve Ermeniler", *Ermeni Sorunu Özel Sayısı*, *Yeni Türkiye*, C.VII, No. 38, Ankara, Mart-Nisan.
- ORTAYLI, İ. (2001). "Osmanlı Ermenileri", *Ermeni Sorunu Özel Sayısı*, *Yeni Türkiye*, C.VII, No. 38, Ankara, Mart-Nisan .
- SEVİM, A. (2001). 'Selçuklu ve Ermeni İlişkileri', *Ermeni Sorunu Özel Sayısı*, *Yeni Türkiye*, C. VII, No. 38, Ankara, Mart-Nisan 2001.
- SÜSLÜ, A. (1990). *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, 100 ncü Yıl Üni. Yayını Ankara.
- URAL, G. (1998). *Ermeni Dosyası*, İstanbul.
- SÜSLÜ, A. (1995). *Türk Tarihinde Ermeniler*, Ankara.
- TUĞLACI, P. (2004). *Tarih Boyunca Batı Ermenileri: Cilt I, (287-1851)*, Pars Yayın, İstanbul.
- URAS, E. (1987). *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul.
- YEL, S. – A. Gündüz (2008). "Ermeni İsyamlarının Meydana Gelmesinde İngiltere'nin Rolü ve Sebepleri (1890–1895)", *2.Uluslararası Sosyal*

1893 YOZGAT ERMENİ İSYANI VE 1915 TEHCİRİNİN OLACAĞINA DAİR İPUÇLARI

Arařtırmalar Sempozyumu, 2nd International Social Studies Symposium (EUSAS-II), Erciyes Üniversitesi, Kayseri /Türkiye. (s.97-121)

YEL, S. – A.Gündüz (2008). “1893 (H. 1309) Yılında Yozgat'ta Hınçak Komitesinin Tertip Etmiş Olduğu Kilise Hadisesi”, “The Church Event Which Was Organised By The Hınçak Committe in Yozgat, 1893”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı:31, (s.31–52).